

ЕМПАТІЙНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ БАЗОВИХ СМИСЛОВИХ УТВОРЕНЬ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Досліджується онтогенетична та статеві динаміка системи потреб як базового смислового утворення особистості юнацького віку. Виявлені достовірні кореляційні взаємозв'язки між рівнем розвитку емпатії та мірою задоволеності основних потреб, а також статистично значущі відмінності між потребами особистостей з різним рівнем розвитку емпатії підтвердили детермінуючий вплив останньої на становлення потребової сфери особистості.

Постановка проблеми. Дослідження смислової сфери суб'єкта в контексті його життєвого шляху, духовного буття, пошуків сенсу життя передбачає вихід за межі безпосередньої детермінації розвитку особистості та її структурних складових діяльністю і вивчення умов міжособистісної, інтеріндивідної трансляції смислів, зумовленості їх онтогенетичного розвитку інтегративними особистісними характеристиками. Саме такою інтегративною характеристикою є емпатія людини [3]. Авторкою емпатія розглядається як інтегративна якість суб'єкта, у розвитку і прояві якої беруть участь усі підструктури особистості – її біопсихічні властивості, психічні процеси, соціальний досвід, спрямованість. Емпатія є особливою формою психічного відображення суб'єктом об'єктивної реальності, що опосередкована внутрішнім світом Іншого. Родова суть емпатії полягає у відображенні світу переживань іншої людини і трансформації цих переживань у власні.

Аналіз емпатії як чинника розвитку смислової сфери особистості показав, що в такому контексті вона розглядалась як емпірична детермінанта окремих смислових утворень (Журавльова Л.П.), і як умова психотерапевтичного супроводу процесу смислоутворення (Р.Мей, К.Роджерс, Н.Пезешкіан), і як імпліцитний фактор духовного становлення особистості (Б.С.Братусь, О.Ф.Лазурський, Л.С.Рубінштейн).

Критичне переосмислення та інтеграція існуючих підходів до структуризації смислової сфери [1; 2; 5], дозволили нам виділити її основні структурні компоненти: особистісні смисли, ціннісні орієнтації, особистісні цінності, життєву позицію, сенс життя.

Особистісні смисли як смислові утворення можуть неусвідомлюватися, напівусвідомлюватися чи усвідомлюватися й на емоційно-безпосередньому рівні репрезентувати потреби суб'єкта. Система потреб особистості є базовою основою її активності та психологічних трансформацій.

Оскільки емпатія є інтегративною характеристикою людини можна **припустити**, що цей феномен є чинником вікової динаміки потребової сфери особистості.

Методика та організація дослідження.

З метою емпіричного дослідження вікової динаміки потребової сфери особистості з різним рівнем розвитку емпатії було застосовано наступний **методичний** інструментарій.

1. Методика Л.П.Журавльової [4] для діагностики показників інтегральної емпатії, її окремих форм та антиемпатії. Методика складається із сюжетів-колізій, герої яких потрапляють у різні емпатогенні ситуації. На кожен ситуацію пропонується сім варіантів

відповідей щодо їх розв'язання. Кожен із варіантів запропонованих відповідей репрезентував один із видів чи форм емпатії (індиферентність, співпереживання, співчуття, моделювання поведінки сприяння, реальне сприяння не на шкоду собі, альтруїстична поведінка та антиемпатія), а також відповідного емпатійного ставлення.

Передбачено також визначення загального показника емпатійності – інтегральної емпатії та рівнів її розвитку (дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий).

2. Для визначення ієрархічної структури потребової сфери було застосовано методику діагностики міри задоволення основних потреб особистості [6]. Необхідно було розмістити 15 тверджень в ієрархічному порядку відповідно до спадання їх значущості для досліджуваних. Основні потреби були визначені згідно з ієрархічною системою потреб особистості А. Маслоу: матеріальні потреби; потреби в безпеці; соціальні потреби (потреби у спілкуванні, любові); потреби у визнанні (в повазі); потреби в самореалізації. Вважається, що чим вищий бал має клас відповідних потреб, тим більшою є потреба їх задоволення особистістю. Межа від 1 до 14 балів є зоною задоволеності потреб, від 14 до 28 балів – зоною часткової задоволеності та від 28 до 42 балів – зоною незадоволеності потреб.

3. З метою доведення взаємозв'язку показників емпатії і потреб обраховували відповідні коефіцієнти лінійного кореляційного зв'язку Пірсона (r_p). Достовірність відмінностей між смисловими структурами з різним рівнем розвитку емпатії визначалась за допомогою застосування обрахування t-критерію Стьюдента.

Дослідження проводилося в три етапи. На першому етапі аналізувались результати наукових досліджень з проблем розвитку потребової сфери та емпатії у ранньому та зрілому юнацькому віці. На другому – проводилося емпіричне дослідження особливостей розвитку потребової сфери та емпатії особистості впродовж юнацького віку. У відповідності до виявленого рівня розвитку емпатії респондентів було поділено на дві групи: групу емпатійних, до якої увійшли досліджувані, що проявили дуже високий, високий та середній рівень розвитку емпатії; групу малоемпатійних, до якої увійшли досліджувані, що проявили низький, дуже низький рівень розвитку емпатії та антиемпатію. На третьому – досліджувалася емпатійна детермінація вікової динаміки особливостей системи потреб особистостей з різним рівнем розвитку емпатії.

Дослідження проводилось на базі освітніх закладів м. Житомира: гуманітарної гімназії №23 м. Житомира, загальноосвітніх шкіл міста, Житомирському державному університеті ім. І.Я. Франка, Житомирському національному агроєкологічному університеті. Всього дослідженням було охоплено 118 чоловік віком від 15 до 22 років.

Результати дослідження та їх аналіз. Можна констатувати, що міра задоволення основних потреб переважної більшості сучасного юнацтва, окрім хлопців зрілого юнацького віку, знаходиться в зоні їх часткового задоволення (табл. 1). Ієрархічна система структурних компонентів потребової сфери загальної вибірки має наступний вигляд: потреби в самовираженні, у визнанні, безпеці, матеріальні та соціальні потреби.

Для більшості юнаків та дівчат найбільш значущою потребою є потреба в самовираженні (самореалізації) та визнанні. Актуальність їх потреб, очевидно, зумовлюють такі новоутворення юнацького віку, як пошук Его-ідентичності, готовність до життєвого самовизначення, усвідомлення себе суб'єктом власної життєдіяльності.

Таблиця 1

Динаміка середніх значень міри задоволення потреб особистості в юнацькому віці

Загальна вибірка									
Потреби	Рання юність			Зріла юність			Разом		
	Юн.	Дів.	Заг.	Юн.	Дів.	Заг.	Юн.	Дів.	Заг.
Матеріальні	17,08	20,93	19,01	19,00	18,15	18,58	18,04	19,54	18,79
У безпеці	19,83	20,43	20,13	21,36	21,81	21,58	20,60	21,12	20,86

Соціальні	15,67	18,36	17,01	12,64	17,84	15,24	14,15	18,10	16,13
У визнанні	27,54	20,71	24,13	21,29	18,39	19,84	24,41	19,55	21,98
У самовир.	24,46	18,64	21,55	21,79	23,09	22,44	23,12	20,87	21,99
Міра задоволеності загалом (M)	20,92	19,81	20,37	21,10	19,86	20,43	20,96	19,84	20,40
Розмах (W)	11,87	2,57	7,12	17,86	5,25	8,62	9,17	3,02	5,31

Третє місце в ієрархії незадоволеності потреб молодих людей займає потреба в безпеці. Відсутність задоволення в багатьох юнаків та дівчат потреби в безпеці, очевидно, можна пояснити віковими особливостями та специфікою соціальної ситуації розвитку цього періоду. Інтенсивний пошук Его-ідентичності, сенсу життя, налагодження інтимно-особистісних стосунків, критична переоцінка системи цінностей породжує тривожні переживання та невпевненість у деяких молодих людей.

Передостаннє місце в ієрархії незадоволеності основних потреб сучасного юнацтва займають матеріальні потреби. Ще п'ять років тому ці потреби мали найбільшу міру задоволеності в юнаків та дівчат [4]. Відчуття найбільшої незадоволеності матеріальних потреб, очевидно, зумовлено, перш за все соціальними факторами: економічною, ідеологічною та моральною кризами нашого суспільства. З одного боку батькам стало набагато важче забезпечувати матеріальні потреби своїх дітей, а повнолітнім юнакам та дівчатам – знайти роботу. З іншого – в суспільстві пропагуються споживацькі потреби і цінності.

Найбільшою мірою в сучасних молодих людей задоволені соціальні потреби. Дійсно, юнацтво, порівняно з підлітками, стає більш інтровертованим і вибіркоким у міжособистісних стосунках і для нього взаємини з соціальним оточенням не є особливо актуальними. Водночас, дівчата і хлопці, порівняно з людьми зрілого та похилого віку, є природно більш відкритими, легко йдуть на контакт і взаємодію

Децю іншу картину в ієрархії міри задоволеності потреб ми отримали внаслідок вікової та статеві диференціації структурно-феноменологічних особливостей потребової сфери. На відміну від осіб зрілого юнацького віку, для молоді ранньої юності найбільш значущими є не потреби в самореалізації, а потреби у визнанні. Це зумовлено соціальною ситуацією розвитку особистості цього віку. Адже вони знаходяться на етапі професійного й особистісного самовизначення, успішність яких багато в чому залежить від їх визнання й оцінки соціумом. Підтвердженням вищесказаного (про особистісні новоутворення в ранній юності) є і те, що наступною за показниками незадоволеності в цьому віці є потреба в самореалізації (M=21,55).

У студентів потреба у визнанні в ієрархії займає третє місце. І це зрозуміло: на даному етапі онтогенезу більшість з них отримала визнання "дорослого Світу" й визначилась у житті: навчаються майбутньої професійної діяльності, мають можливість підвищувати свій рівень майстерності й компетентності. Для них більш важливим є розвиток власної особистості та збагачення її внутрішнього світу.

Проте, не зважаючи на визначене сьогодення, студентська молодь відчуває велику потребу в безпеці (M=21,58). Очевидно, її тривожність та невпевненість у собі пов'язані, перш за все, з поглибленням кризових явищ у нашій країні: зниженням цінності освіти, скороченням робочих місць, зниженням соціального захисту населення. У школярів ця потреба задоволена більшою мірою (M=20,13) і знаходиться в ієрархії на третьому місці. Цьому допомагає така вікова особливість ранньої юності, як позитивна та романтична спрямованість на майбутнє. Найбільшу однотайність школярі та студенти проявили щодо задоволення соціальних потреб (останнє місце в ієрархії). Проте і тут спостерігаємо вікові особливості: перехід від підліткової потреби у спілкуванні з ровесниками до інтровертованої спрямованості на свій внутрішній світ (відповідно, M=17,01; M=15,24).

Слід звернути увагу і на статеві відмінності у потребовій сфері юнаків та дівчат. Юнаки та дівчата, як раннього, так і зрілого юнацького віку, однотайні в мірі задоволеності матеріальних (за виключенням дівчат раннього юнацького віку) та соціальних потреб. Загалом по вибірці лише соціальні потреби хлопців та дівчат займають останнє місце в ієрархії міри задоволення потреб. Однак ця потреба більшою мірою задоволена у хлопців, порівняно з дівчатами (M_ч=14,15; M_ж=18,10).

Цікавим є факт, що для школярів-старшокласниць матеріальні цінності є домінуючими в ієрархії основних потреб. За результатами індивідуальних бесід ми вияснили, що старшокласниці вважають, що "справжня" сучасна жінка має володіти відповідними матеріальними атрибутами: дорогий одяг та аксесуари. Це є одним із елементів їх самоствердження серед однолітків і тому, очевидно, наступною потребою, яка є найменш задоволеною в старшокласниць, є потреба у визнанні. Дещо більшою є міра задоволеності потреб у безпеці ($M_{ж}=20,13$) та самореалізації ($M_{ж}=18,64$).

У дівчат зрілого юнацького віку більшою мірою проявляються вікові особливості. Для них найбільш значущою є потреба у самовизначенні ($M_{ж}=23,09$), далі – в безпеці ($M_{ж}=21,81$), у визнанні ($M_{ж} = 18,39$), матеріальні ($M_{ж} = 18,15$) та соціальні ($M_{ж} = 17,84$) потреби.

Вікові особливості репрезентуються і складовими потребою сфери хлопців раннього юнацького віку. Ієрархія міри задоволення потреб старшокласників є наступною: потреби у визнанні ($M_{ч} = 27,57$), самореалізації ($M_{ч} = 24,46$) та безпеці ($M_{ч} = 19,83$), матеріальні ($M_{ч} = 17,08$) та соціальні ($M_{ч} = 15,67$) потреби.

Загалом, можна констатувати, що віковою особливістю динаміки потребою сфери особистості юнацького віку є зростання показників розбіжності між мірами задоволеності потреб різних типів. Ця особливість є і статевою: розбіжності між мірами задоволеності потреб різних типів є достовірно більшою ($p \leq 0,05$) у хлопців, порівняно з дівчатами. З віком зростає міра незадоволеності потреб як у хлопців, так і у дівчат. Міра незадоволеності потреб у хлопців обох вікових періодів є вищою, порівняно з дівчатами. Віковою та статевою особливостями є ієрархічна послідовність міри незадоволеності потреб.

Порівняльний аналіз ієрархії потреб емпатійного та низькоемпатійного юнацтва виявив вікові і статеві відмінності в осіб з різним рівнем розвитку емпатії (табл. 2).

Таблиця 2

Середні значення міри задоволення потреб низькоемпатійної та високоемпатійної особистості

Малоемпатійні респонденти									
Потреби	Юнаки			Дівчата			Загалом		
	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.
Матеріальні	21,50	19,57	20,54	18,57	19,80	19,19	20,04	19,69	19,86
У безпеці	21,00	23,71	22,36	23,00	22,63	22,81	22,00	23,17	22,59
Соціальні	16,00	13,86	14,93	22,86	21,80	22,33	19,43	17,83	18,63
У визнанні	22,75	20,57	21,66	19,43	18,40	18,91	21,09	19,49	20,29
У самореаліз.	22,25	14,29	18,27	20,00	21,80	20,90	21,13	18,04	19,58
Високоемпатійні респонденти									
Потреби	Юнаки			Дівчата			Загалом		
	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.
Матеріальні	12,67	18,43	15,55	23,29	16,50	19,89	17,98	17,46	17,72
У безпеці	18,67	19,00	18,83	17,86	21,00	19,43	18,27	20,00	19,13
Соціальні	15,33	11,43	13,38	13,86	13,88	13,87	14,60	12,65	13,62
У визнанні	32,33	22,00	27,17	22,00	18,38	20,19	27,17	20,19	23,68
У самореаліз.	26,67	29,29	27,98	17,29	24,38	20,83	21,98	26,83	24,40

Для молодих людей з розвинутою емпатією домінуючими в ієрархії основних потреб є потреби в самореалізації ($M=24,40$), а найменш значущими – соціальні потреби ($M=13,62$). У низькоемпатійних юнаків та дівчат потреба в самореалізації займає четверте місце, а перше місце належить потребі в безпеці

(M=22,59), останнє – також соціальним потребам (M=18,63). Проте, слід відзначити, що показники незадоволеності соціальних потреб у малоемпатійного юнацтва достовірно ($p \leq 0,01$; див. табл. 3) вищі, порівняно з емпатійним. Ці міркування підтверджують й результати аналізу дослідження взаємозв'язків між показниками емпатії та міри задоволеності основних потреб особистості (табл. 4). З підвищенням рівня розвитку емпатійності особистості збільшується міра задоволеності її соціальних потреб ($p \leq 0,01$). Очевидно, емпатійне юнацтво, завдяки своїй емпатійній спрямованості, чутливості до внутрішнього світу Інших і як наслідок, адекватної взаємодії з оточуючими, більшою мірою, порівняно з малоемпатійним задовольняє свої потреби в теплих стосунках з іншими людьми, друзях та взаєморозумінні. Їх спрямованість на інших людей, на взаємодію та спілкування з ними є природними і у переважній більшості емпатійних респондентів соціальні потреби знаходяться в зоні їх задоволення.

Таблиця 3

Матриця достовірних значень t-критерію Стьюдента при порівнянні показників представленості основних потреб в смисловій сфері емпатійної та малоемпатійної особистості

Потреби	Хлопці	Дівчата	Загалом
Матеріальні	1,484 [^]	0,19	0,582
Потр. в безпеці	1,23	1,493 [^]	0,188
Соціальні	0,801	3,059 ^{***}	2,627 ^{***}
Потр. в визнанні	1,111	0,618	1,095
Потр. в самовир.	3,391 ^{***}	0,078	1,820 ^{**}

Примітки: [^] - $p \leq 0,2$; * - $p \leq 0,1$; ** - $p \leq 0,05$; *** - $p \leq 0,01$

Таблиця 4

Матриця достовірних значень коефіцієнтів кореляції Пірсона між показниками емпатії та міри задоволеності основних потреб особистості юнацького віку

Потреби	Юнаки			Дівчата			Загалом		
	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.	Р.Ю.	З.Ю.	Заг.
Матеріальні	-0,548 ^{**}	-0,139	-0,275	0,449 ^{**}	-0,003	0,114	0,088	-0,053	-0,015
Потр. в безпеці	-0,254	-0,436 ^{**}	-0,395 ^{***}	0,405 ^{**}	0,186	0,304 ^{**}	0,218	-0,131	0,009
Соціальні	0,139	-0,015	0,039	-0,362 [*]	-	-	-0,282	-0,333 ^{**}	-0,329 ^{***}
Потр. в визнанні	0,639 ^{***}	0,082	0,239	0,404 ^{**}	-0,039	0,076	0,531 ^{***}	0,018	0,173 ^{**}
Потр. в самовир.	0,195	0,655 ^{***}	0,541 ^{***}	-0,165	0,186	0,078	0,002	0,404 ^{***}	0,256 ^{***}

Примітки: [^] - $p \leq 0,2$; * - $p \leq 0,1$; ** - $p \leq 0,05$; *** - $p \leq 0,01$.

Статистично значущими є й відмінності молоді з різною емпатійністю в показниках міри задоволеності потреби в особистісному зростанні, самовизначенні, прагненні до нового, до самовідданої праці. Для молодих людей з розвинутою емпатією потреба в самореалізації є набагато важливішою, порівняно з їх малоемпатійними ровесниками ($t=1,820$; $p \leq 0,01$). З таблиці 4 також бачимо, що із зростанням показників емпатії збільшується міра незадоволеності потреб в самореалізації ($p \leq 0,01$) та визнанні ($p \leq 0,05$).

Проаналізуємо й гендерні відмінності високоемпатійної та низькоемпатійної молоді. Ієрархію основних потреб високоемпатійних юнаків очолюють потреби в самореалізації (M=27,98), а в малоемпатійних вони займають передостаннє місце (M=18,27). Як видно з таблиці 4, ця відмінність є достовірною ($p \leq 0,01$). У низькоемпатійних юнаків найбільшою мірою є незадоволеними потреби в безпеці. Для них дуже важливим є забезпечення свого майбутнього, зміцнення свого становища й уникнення неприємностей. На дещо нижчому статистично значущому рівневі ($p \leq 0,2$) маємо достовірні відмінності у різноемпатійних юнаків щодо міри задоволеності матеріальних потреб. Високоемпатійні юнаки набагато менше, порівняно з малоемпатійними ровесниками, переймаються матеріальними потребами (відповідно, $M_1=15,55$; $M_2=20,54$). В ієрархії основних

потреб високоемпатійних юнаків ці потреби займають передостаннє місце. Для них найбільш значущими є потреби в самореалізації та визнанні, що відповідає віковій особливості цієї онтогенетичної стадії.

Гендерні відмінності високоемпатійних та низькоемпатійних юнок мають дещо інші особливості. Для високоемпатійних дівчат, як і для хлопців, найбільш значущими є потреби в самореалізації (самовираженні) та визнанні (відповідно, $M_{ж}=20,83$; $M_{ж}=20,19$). Продовжують ієрархію основних потреб високоемпатійних дівчат матеріальні потреби, потреби в безпеці та соціальні потреби.

Ієрархія основних потреб низькоемпатійних дівчат має наступний вигляд: потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби в самореалізації, матеріальні потреби, потреби у визнанні. Показники міри незадоволеності потреби в безпеці та соціальних потреб низькоемпатійних дівчат є достовірно вищими (відповідно, $p \leq 0,02$; $p \leq 0,01$), порівняно з високоемпатійними. Малоемпатійні дівчата, порівняно з емпатійними набагато частіше уникають неприємностей, що може виявлятися в індіферентному ставленні до навколо нього світу. Вони більшою мірою невпевнені в нагальному стані своїх справ та майбутньому. У них яскраво виражена потреба в теплих стосунках з людьми, взаєморозумінні та взаємодії з ними. Ці їх особливості детерміновані низьким рівнем розвитку емпатії, що приводить до неадекватних реакцій у міжособистісній взаємодії та самотності [4].

З метою об'єктивації викладено вище аналізу було досліджено кореляційні взаємозв'язки між показниками емпатії та міри задоволеності основних потреб особистості юнацького віку (табл. 3). Аналіз корелятив емпатії в потребовій сфері показує, що в ранньому юнацькому віці спостерігаються гендерні відмінності в особливостях взаємозв'язків емпатійності та міри представленості в смисловій сфері особистості основних потреб. Так, у юнаків чим вищою є їх емпатія тим менш значущими для них стають матеріальні потреби. У старшокласниць спостерігається зворотна тенденція: з розвитком емпатії матеріальні потреби стають для них все більш актуальними ($p \leq 0,05$). Такі відмінності зникають у зрілому юнацькому віці і не спостерігаються загалом у вибірці. Рівень розвитку емпатії впливає й на міру задоволеності потреби в безпеці в юнаків та юнок. З розвитком емпатії збільшується задоволеність потреби в безпеці в юнаків, особливо зрілого юнацького віку ($p \leq 0,05$). У дівчат спостерігаємо зворотні тенденції: зростання показників емпатії зумовлює збільшення міри незадоволеності потреби в безпеці в юнок. На статистично значущому рівневі це спостерігається в старшокласницях.

Висновки. Емпатія є чинником становлення потребової сфери особистості. Потребова сфера малоемпатійної та високоемпатійної особистості принципово відрізняються. У малоемпатійної особистості домінують елементарні потреби, які в ієрархічній системі А.Маслоу знаходяться на найнижчих рівнях. Загальною віковою особливістю розвитку потребової сфери високоемпатійної особистості є домінування потреб особистісного самовизначення: у визнанні та самореалізації.

Спостерігається позитивна онтогенетична динаміка: домінування потреб у визнанні з віком трансформується в потреби самореалізації. У малоемпатійної особистості впродовж всього юнацького віку домінують потреби в безпеці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь . – М. : Мысль, 1988. –301 с.
2. Братусь Б.С. Психология. Нравственность. Культура / Б.С. Братусь. – М.: Менеджер; Роспедагентство, 1994. — 60 с.
3. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 283 с.
4. Журавльова Л.П. Психологія емпатії / Л.П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Я. Франка, 2007. – 328 с.

5. Журавльова Л. П. Діагностика форм та типів емпатії / Журавльова Л. П. // Психологія. Зб. наук. праць НПУ ім. М. Драгоманова. – Сер. № 12. Психологічні науки. – 2010. – № 31(55). – С. 154 – 161.

6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. [2-е, испр. изд.]. — М.: Смысл, 2003. — 487 с.

7. Практическая психодиагностика : Методики и тесты / редактор-сост. Д. Я. Райгородский. – Самара : Изд. Дом "БАХРАХ", 1998. – 672 с.

Подано до редакції 03.10.12
